

УДК 371.315.5

НАЗАРБЕКОВА К.У.

Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек

НАЗАРБЕКОВА К.У.

КНУ им. Ж.Баласагына, Бишкек

NAZARBЕКOVA K. U

J. Balasagyn KNU, Bishkek

**АКАДЕМИЯЛЫК ОКУУ ЖАНА ЖАЗУУ.
КЫРГЫЗ СОМУ**

**Академическое чтение и письмо. Кыргызский сом
Academic reading and writing. Kyrgyz som**

Аннотация: Макалада байырка кыргыздар колдонгон акчалардын тарыхы, тыйындардын пайда болушу, алардын жугуртулушу аталыштары берилген. КРдын улуттук валютасынын постсоветтик аймакта биринчи жугуртуугу чыгарылышы, анын дизайны, сомдун тарыхы баяндалган.

Аннотация: В статье представлена история денег, использовавшихся древними кыргызами, история возникновения монет, их оборот и наименования. Рассказано о первом на постсоветской территории, выпуске национальной валюты КР о дизайне и истории сома.

Annotation: The article presents the history of money used by ancient Kyrgyz people, the history of the origin of coins, their turnover and names.

It states about the first issue of the national currency of the Kyrgyz Republic into circulation in the post-Soviet territory, about the design and history of the som.

Туйундуу свдвр: Акча, сом, тыйын, акча жугуртуу, улуттук валюта, улуттук банк, белгилуу инсандардын портреттери, кыргыздын ыйык жерлери.

Ключевые слова: Деньги, сом, монета, денежный оборот, национальная валюта, национальный банк, портреты великих людей, священные места кыргызов.

Key words: *Money, som, coin, money turnover, national currency, national bank, portraits of famous people, sacred places of the Kyrgyz.*

Текстке чейинки тапшырмалар

1.«Сом» деген сөз кайсы тилден алынган жана акча деген терминди кайсы уруулар биринчи колдонушкан?

2.Мурунку акча белгилеринин аталыштары азыр кайсы аттарда сакталган?

3.Кыргыздар XV- XVIII кылымдарда кандай монеталарды жана акчаларды пайдаланышкан жана аталыштары кайсы тилден алынган?

4.Кыргыздар колдонгон монеталар тарыхчылар, изилдөөчүлөр тарабынан Кыргызстандын кайсы ереендерунен табылган?

5. Акча менен байланышкан макалдардан жана фразеологизмдерден айтып бергиле жана маанисин чечмелегиле.

6.Кыргыз акчалары кайсы жерден басылып чыгарылат жана эмнелерден жасашат?

7.Улуттук валютанын жашоо мөөнөтү канча жыл?

Кыргыз сому

Кыргызстандын аймагында ездук акча каражаттарынын пайда болуш тарыхы байыркы заманга тиешелуу жана байыркы турк каганатынын пайда болушу менен байланыштуу. VII-VIII кылымдардагы отурукташуу жана шаардык маданиятынын өнүгүшүнүн негизинде Кыргызстанда ездук акча каражаттарын чыгаруу зарылдыгы келип чыккан. Борбордук Азия жана туштук Сибирден тургеш жаан башка турк тилдуу уруулар Борбордук Азияга кирип келгенге чейин эле, ушул региондун Кытай менен соодасын улап, кытай акча системасы менен тааныш экендигин далилдеп турат.

Борбордук Азия жана туштук Сибирде кенири колдонулуп турган кытай монеталарынын аталышы катары

«монета», «деньги» деген тушунуктун астында «акча» деген термин биринчи жолу пайдаланылганы бекеринен эмес.

Караханиттер каганаты доорунда Кыргызстандын аймагындагы товардык акча енугушу жогорку денгээлге жеткен. Ошол кезде бир эле учурда Борбордук Тянь-Шань жана Жети-Суунун Тараз, Барскон, Баласагын жана башка бир катар шаарларынын зергерканаларында ар кандай сапаттагы жана номиналдагы монеталар чыгарылган. Каганаттын базарларында алтын монеталар - дилделер, ар кандай сапаттагы кумуш дирхемдер, кумуш, жез монеталар жугуртууде болгон.

XV- XVIII кылымдарда кыргыздар чыгыш Туркстандагы жана Орто Азиянын монеталарын пайдаланышкан. XIX кылымда Кокон хандыгынын монеталары, андан сон, Россиянын акчаларын кенири колдонууда болгон.

Азыркы кыргыз тилиндеги акчаны атоо учун негизги терминдер XV- XVIII кылымдарга туура келет, бул «деньги» (кийинчерээк «танга», «тенге», «пул», «кокон тыйын», «сом», «дилде» ж. б. терминдер менен аталган. Кокон тыйын термини жыйырма тыйын наркындагы кумуш монетасын тушундурет. Кийинчерээк тыйын деген сөз кыргыз тилинде майдалоо учун монетанын аталышы катары синип кетти. Ошондуктан КРнын улуттук валютасын майдалоо учун акча белгилери нукура кыргыз сому менен «тыйын» деп аталып калды.

«Сом» деген сөз дээрлик турк тилдеринин кебунде жана тажик тилинде «рубль» дегенди тушундурет. Бул сөз турк тилинен алынган «езектуу», «монометтуу» деген мааниде колдонулат. Кыргызстандын совет доорунун акча жугуртуу тарыхы Россиянын жана бардык союздук республикалардагы акча жугуртуусу менен окшош. 1938-жылдын улгусундегу 1, 3, 5 сом наркындагы советтик акча белгилеринде биринчи жолу кыргыз тилиндеги «сом» деген жазуу пайда болгон. КРнын негизги акча бирдиги болуп - сом болуп саналат. «Сом» деген терминге башка альтернатива жок, ошондуктан бул сөз Кыргызстандын улуттук валютасынын акча бирдиги катары сакталууда.

КРнын улуттук акча бирдиги - сом елке эгемендуулук алгандан кийин, 1993-жылы 10-майда жугуртууге чыгарылган. КМШ елкелерунун ичинен Кыргызстан улуттук валютаны биринчилерден болуп киргизген. Биринчи чыгарылган банкнотторунда кыргыздын элдик баатырлары Манастын сурету, кийинки акчалардын биринчи бетинде елкенун белгилуу инсандарынын суреттери, экинчи бетинде кыргыздын белгилуу ыйык жерлеринин суреттери тартылган.

Сом 1993-жылдын 14-майында кечки саат 18:00до Кыргызстандын аймагында мыйзамдуу валюта катары алынган. Сом - постсоветтик аймактагы рублден кийинки эн биринчи валюта болуп эсептелинет. Сомдун отуздан ашык коргоо элементи бар. Аларды улуттук банк сыр катары сактайт. Жыл сайын 50 тонна кыргыз акчалары жок кылынат. 2010-жылдан тартып, 1, 5 жана 10 сомдук акчалар жугуртууден алынып салынган. Кыргыз валютасынын дизайны терт жолу езгерген. Алар ийкемдуу келип, беш мин ирет буктесе да болот. Эски сомдор жок кылынгандан кийин, калдыктары картон жасоого жөнүтүлөт. Эгемендуулуктун 25 жылдыгына арналган 2000 сомдук банкноту Европа мамлекеттеринин жана КМШ елкелерунун арасында 2018-жылдын мыкты регионалдык банкноту болуп табылган.

Тексттен кийинки тапшырмалар

Эки топ болуп иштоо

1-топ.

Кыргыз акчаларында кайсы белгилуу инсандардын суреттери тушурулген, алардын кыргыз элине жасаган эмгектерине токтолула.

2-топ

Акчанын 2-бетиндеги кыргыздын белгилуу ыйык жерлеринин тарыхын айтып бергиле.

2.Акча сил ер учун эмне?

3.Берилген сез айкаштарына суйлем тузгуле.

Алтын монеталар, турк тилдери, акча жугуртуу, улуттук валюта, эски сомдор, кез карандысыз мамлекеттер, улуттук валютаны сактоочу жай, акча алмашуу курсу.

4. Берилген сездердун маанилештерин (синонимдерин) аныктагыла.
Алгачкы, колдонуу, киргизуу, тусе, турукташкан, жасалгалоо, нарк, мезгил.
5. Акча женунде айткан белгилуу инсандардын улуу сездерунен жазып келгиле, айтып бергиле.
6. Тексттин белуктеру бири-бири менен кандай байланышкан, маанилик бутундугу барбы?
7. Акча боюнча суйлемде берилген ойлорду езунердун пикиринердин негизинде толуктагыла.
- а) КМШ елкелерунун ичинде
 - б) Советтер Союзу кулагандан кийин.....
 - в) Ар бир мамлекет езунче.....
 - г) КРнын акча бирдиги - сом
 - д) Металдан жасалган тыйындар
 - з) Акчанын кесепетинен жагымдуу жагдайлар
- 8.Тексттен уч суйлемду тандап, белгилуу маалымат (тема) жана жаны маалымат (рема) белуктерге ажыраткыла, тушундуруп бергиле.
- 9.Акча менен байланышкан азыркы мезгилдеги турмуштук мисалдардан келтиргиле.

Пайдаланган адабияттар:

- 1.Койчуев Т., Плоских В. В мире денег Б. 1993
- 2.Нумизматические наследие Кыргызстана Б.2002
- 3.Центральный банк и национально-денешное обращение Б. 2002
4. Койчуев Т., Плоских В. Сом - проблемы и надежды Б. 1994
- 5.Кыргыз сому 26 жашта Де-факто гезити, 10-май, 2019-жыл.

Рецензент: Чыманов Ж. - педагогика илимдеринин доктору, Ж. Баласагын атындагы КУУнун профессору.